

Problémy introspekce

Problems of Introspection

Michael Doležal¹

Abstrakt: Tato studie pojednává o první kapitole knihy Filipa Tvrdeho *Nesnáze introspekce* (2015). Filip Tvrdý zde předkládá zásadní argumenty proti introspekci, které mu slouží k jeho implicitní obhajobě metodologického naturalismu. Cílem této studie je ukázat, že problematika introspekce je mnohem hlubší, než jak ji Tvrdý ve své knize předkládá, a tudíž i samotná jeho implicitní obhajoba metodologického naturalismu skýtá mnohá úskalí.

Klíčová slova: naturalismus, introspekce, apriorismus.

Abstract: This study discusses the first chapter of Filip Tvrdý's book, *Nesnáze introspekce* ("The Trouble with Introspection", 2015). In his book, Filip Tvrdý presents critical arguments against introspection, that serve him in his implicit defence of methodological naturalism. The aim of this study is to show that the problems of introspection are deeper-rooted than Tvrdý assumes in his book and that his implicit defence of methodological naturalism contains many weak points.

Keywords: naturalism, introspection, apriorism.

¹ *Student prezenčního doktorského studia oboru filozofie na Filosofické fakultě Ostravské univerzity, Reální 5, 701 03 Ostrava, e-mail: a16620@student.osu.cz . Studie byla vypracována v rámci projektu SGS, reg. Č. SGS05/FF/2017 Naturalizace filosofie v minulosti a současnosti.*

1 Úvod

Filip Tvrđý jako zastánce empirického pozitivismu provádí ve své 1. kapitole knihy *Nesnáze introspekce* kritickou analýzu metody introspekce. Celou tuto kapitolu můžeme shrnout do prohlášení, že introspekci lze přiřknout téměř nulovou epistemickou hodnotu. Jelikož se však tradice filosofie rozvíjela především za přispění metody introspekce, vrhá Tvrđého odsouzení této filosofické metody na filosofii jako obor velmi špatný stín. Přestože mohou být z introspekce vzešlé poznatky filosofů náhodou pravdivé, případná pravdivost slov F. Tvrđého by filosofii z velké části zdiskreditovala. Na druhé straně, pokud budeme předpokládat, že filosofie si bude nadále udržovat svou důležitost mezi vědami i přes oprávněnou kritiku Tvrđého, naskýtá se nám tu možnost dělat filosofii konečně „správně“ za pomoci k tomu vhodných metod, které by tudíž měly konečně přispět k opravdovému rozvoji filosofie. První kapitola rovněž, jak se alespoň zdá, tvoří základ pro pozdější kapitoly v knize, kde Tvrđý hájí determinismus a neuroetiku, takže kritika introspekce má své důsledky i pro společenskovědní oblast. Z těchto výše uvedených důvodů proto shledávám za užitečné prozkoumat, zda a do jaké míry jsou Tvrđého námitky proti introspekci opodstatněné. Zvláště zdůrazňuji, že s kritikou Tvrđého ohledně zbytečné nesrozumitelnosti filosofů souhlasím,² a proto se budu snažit se v této práci vyjadřovat co nejsrozumitelněji, abych nebyl napaden kvůli tomu, že se úmyslně pokouším imunizovat své názory. Za mnohá zjednodušení se tedy předem omlouvám.

2 Co je introspekce

Celou kapitolou se dle mého domnění táhne jako červená nit myšlenka, že introspekce jako metodologický nástroj postrádá výsadní postavení ve vztahu k extrospekci. Introspekce tedy není ničím výjimečná oproti extrospekci, protože podléhá týmž defektům jako extrospekce, a proto je třeba k ní přistupovat podobně jako k extrospekci. Pokud však budeme přistupovat k introspekci jako k extrospekci a provedeme srovnání, zjistíme, že extrospekce se všemi svými defekty je spolehlivější metodou než introspekce. Takto vypadá dle mého názoru celková velmi hrubá struktura argumentace Tvrđého. Pojďme se nyní na Tvrđého kritiku podívat hlouběji.

Zásadním nedostatkem celé kapitoly je absence explicitní definice introspekce. Z práce nelze dost dobře poznat, o čem přesně autor hovoří. Na introspekci lze nahlížet dvojím způsobem. Buď lze introspekci chápat v užším slova smyslu jako metodu vnitřního pozorování našich subjektivních mentálních stavů. V takovém případě budeme hovořit o introspekci, když se např. budeme snažit popsat naši náladu, preferenci, myšlení atp. Anebo lze introspekci chápat v širším slova smyslu, kdy tento pojem nebude zahrnovat jen popis subjektivních stavů jedince, nýbrž i deduktivní apriorismus. Problémem je, že introspekce v užším slova smyslu a apriorismus nejsou dost dobře slučitelné. Mezi základní charakteristiky introspekce patří subjektivita. Člověk sám např. nejlépe ví, jak se cítí, co preferuje, o čem přemýšlí. Tyto mentální stavy však nejsou dost dobře veřejné. Principiálně vzato lidé mohou sdílet psychické stavy. Vždy se však jedná pouze o principiální pochopení, které může být aproximativně zpřesněno doprovodným behaviorálním projevem. Jinými slovy, řekne-li někdo, že je smutný, pak druhý člověk chápe tento stav. Chápe ho tím, že jej vymezuje vůči ostatním psychickým

² Srov. TVRĐÝ, F. *Nesnáze introspekce*, s. 51-58. Jestliže je fenomenologie hojně napadána kritiky za svou nesrozumitelnost a pokud i samotní její obhájci otevřeně přiznávají její nejasnost, pak musí být s fenomenologií co do srozumitelnosti něco špatně. V takovém případě je i obtížné o fenomenologii šířejí diskutovat, neboť jakýkoli problém s ním spojený se může v rámci konstruktivní diskuze lehce zvrhnout do interpretační hádky. Z tohoto důvodu se i v této práci záměrně vyhýbám otázce, zda se Tvrđého kritika fenomenologie míjí se skutečnou povahou fenomenologie.

stavům jako např. radost, únava atp. Nikdy však plně neví, jak se druhý přesně cítí. Není jisté vycházet z toho, co je příčinou smutku, neboť lidé mohou psychicky reagovat různě na různé podněty. Zpřesněním ale může být určitý vnější projev (pláč), díky němuž se druhý může přiblížit vnitřního pocitu smutného člověka. Tak či onak jsou však psychické stavy, a tudíž i výsledky introspekce, intersubjektivně neporovnatelné. V tomto má, podle mého názoru, Tvrdý pravdu.

Oproti tomu apriorismus, ačkoli je nezávislý na extrospekci, je intersubjektivně porovnatelný, a tudíž veřejný. Apriorismus není subjektivní. Jeho výsledky jsou plně objektivní. Řekneme-li, že „ $1+1=2$ “, pak tato rovnice platí pro každého člověka, přičemž každý se může o pravdivosti této rovnice přesvědčit bez toho, aniž by se musel stát „druhým člověkem“. Pravdivost této rovnice navíc není dána psychologicky, nýbrž logicky. Bez ohledu na to, jaký je psychický stav daného jedince, platí, že „ $1+1=2$ “, neboť nelze tvrdit opak. Platnost výše uvedené rovnice spočívá v základních logických zákonech, jako je zákon identity, sporu a vyloučeného třetího. Kdokoli, kdo by argumentoval proti těmto zákonům, by nakonec argumentoval sám proti sobě, protože by popíral něco, co sám předpokládá, což by byl performativní rozpor.

Jakkoli jsou tedy apriorismus a introspekce rozdílné, přesto je však lze chápat pospolu, a to zejména tehdy, když chceme v obecnosti mluvit o metodologii, která čerpá své znalosti z vnitřku člověka, jako protikladu k extrospekci. Jelikož se Tvrdý o těchto dvou různých druhů „introspekce“ v knize výslovně nevyjadřuje, zbytečně tak čtenáře ještě více mate. Jako vodítko k tomu, o čem Tvrdý ve své knize pojednává, mohou posloužit historické příklady myslitelů, které vyjmenovává jako klasické příklady tohoto užití. Vedle jiných je zajímavé, že se zmiňuje o Aristotelovi a Platónovi, kteří jsou spíše známí svým apriorismem. Stejně tak působí zvláště Tvrdým hodně propíraná postava Descarta, který sice své *cogito* zakládá spíše na introspekci nežli ryze na deduktivním apriorismu, avšak přesto je Descartes zároveň hlavní postavou racionalismu a deduktivního vyvozování. Tentýž otazník visí nad Kantem, jehož Tvrdý rovněž začlenil mezi hlavní postavy užívající introspekci, ačkoli zároveň dodává Kantův negativní postoj k introspekci, což působí přinejmenším zvláště. Snad nejzajímavější útok provádí Tvrdý proti fenomenologii, kterou lze zrovna tak stěží považovat za stěžejní proud užívající introspekci. Všechno toto působí zvláště bizarně, uvážíme-li, že o britském empirismu, který introspekci užíval hojně, se Tvrdý zmiňuje jen mimoděk. Shrnutě řečeno, zdá se, jakoby se Tvrdý vyrovnával nejen s introspekci, nýbrž s introspekci v tom nejobecnějším slova smyslu včetně deduktivního apriorismu.

O tomto nejvýmluvněji hovoří Tvrdeho striktní odsouzení filosofů, kteří podle něj na rozdíl od skromných vědců vyjadřují kategorické soudy, aniž by je měli jakkoli podložené empirickými daty.³ Zde mi není úplně jasné, co tímto Tvrdý přesně míní. Mluví snad o myslitelích, kteří vyjadřují svou jistotu prostřednictvím introspekce? Nebo tím má i na mysli filosofy užívající deduktivní apriorismus? Ať už tím myslí cokoliv, mýlí se dle mého názoru v obou případech. Pojdme se nejprve podívat na problém introspekce.

3 Problém introspekce

Filip Tvrdý vyjadřuje dosti kontroverzní tvrzení, že filosofové v minulosti zpochybňovali smyslové poznání, což je dohnalo k obracení se do sebe sama. Jako důkaz tohoto tvrzení uvádí např. antické skeptiky, Augustina, Descarta atp. Problém smyslového poznání ovšem není ukryt ve smyslech, jak si to Tvrdý myslí, neboť jinak je nevysvětlitelné, aby svá tvrzení dále dokazoval na základě smyslových klamů. Je nepopíratelné, že lidské smysly nejsou dokonalé,

³ Viz TVRDÝ, F. *Nesnáze introspekce*, s. 13.

neboť jsou výplodem přírody, která je v rámci evoluce utvářela za pomoci pokusu a omylu. Na druhé straně ovšem zase nelze říci, že by naše smysly byly natolik nedokonalé, aby nám to více bránilo v poznání, což nakonec přiznává i Tvrďý, čímž se tak trochu dostává do rozporu. Tvrďý se zřejmě domnívá, že filosofové si tohoto faktu nebyly moc vědomi, s čímž nemohu souhlasit. Např. již antický skeptik Sextus Empiricus vysvětloval svým odpůrcům, že jako skeptik zpochybňuje metafyziku, nikoli smyslové poznání. Řečeno jednodušeji – nikdo nepochybuje o tom, že med se zdá být sladký. Jestli je však med sladký sám o sobě, je už předmětem diskuze.⁴ Dokonce i Descartes nijak nepochyboval o smyslovém poznání. Naopak na nezpochybnitelnosti smyslového poznání staví svou filosofii. Ani neurální a psychologické vědy nijak zvlášť nepodkopávají tento postoj. Tvrďý v tom však vidí jasné potvrzení nedokonalosti našich smyslů.

Jako důkaz předkládá výzkumy neurálních a psychologických věd ve věci smyslových klamů.⁵ Leckteré tzv. smyslové klamy ale dle mého názoru *smyslovými* klamy nejsou. Spíše bych řekl, že se jedná o *racionální* klamy. Uveďme si pro lepší pochopení některé z nich. Mezi smyslové klamy, jichž se to nejvíce týká, patří tzv. objektivní. Velmi známým příkladem je hůl zabořená do vody, která se zdá být zakřivená. Důvod toho, proč se nám zdá být zakřivená, je způsoben prostředím, v tomto případě vodou, která světlo, jež dopadá na sítnici oka pozorovatele, zakřivuje, v důsledku čehož se pozorovateli nabízí obraz zakřivené hole. O smyslový klam by se nemělo jednat, neboť naše oko přijímá do mozku správný obraz. Tedy bylo by nerozumné tvrdit, že lidské oko by mělo ignorovat vlastnosti vnějšího světa a přijímat obraz hole jako nezakřivené hole. Pokud by lidské oko přijalo obraz hole jako ve vodě nezakřivené, přijímalo by nepravdivý obraz, protože by nebralo v potaz vnější vlastnosti světa – v tomto případě by oko ignorovalo existenci vody nebo fyzikální vlastnosti světla. Problém je jednoduše ukryt nikoli v mohutnostech oka, nýbrž v racionální interpretaci. Fakt, že z obrazu zakřivené hole ponořené ve vodě odvozujeme, že hůl je zakřivená sama o sobě, je chyba naší interpretace smyslového vjemu, nikoli smyslového vjemu jako takového.⁶ Toto výše uvedené velmi dobře dokládají smyslové klamy, které představují obrázky, které se mění v závislosti na naší interpretaci. Jinak řečeno, tyto obrázky se samy empiricky nemění. Naše oko přijímá neustále tentýž obraz, který je pouze různě interpretován. V důsledku aplikace různé interpretace pak docházíme k pocitu, jakoby se měnil obraz sám, ten však zůstává tentýž. Totéž platí i pro smyslové klamy, které jsou založeny na vnímání velikostí, odhadů délek atp. Tedy lidské oko přijímá pořád tentýž obraz, který je ovšem až dodatečně různě interpretován. Mezi výjimky smyslových klamů, které nejsou způsobovány racionální interpretací, zřejmě patří ty, které souvisí s barvou a pohybem.

Smyslové klamy, které se uvádějí jako důkaz nevěrohodnosti smyslového vnímání, tedy nemají žádné opodstatnění, neboť ten, kdo vychází ze smyslového klamu, sám předem předpokládá věrohodnost smyslového vnímání poukazem na smyslový klam, jehož zdroj nepochází z ničeho jiného než ze smyslového vnímání. Ti, kdo tedy zpochybňují smyslové vnímání na základě smyslových klamů, jejichž axiomy předpokládají platnost smyslového vnímání, jsou v rozporu sami se sebou.⁷ Filip Tvrďý si toto částečně uvědomuje, když píše o tom, že pochybovat o

⁴ Viz *EMPIRICUS, SEXTUS. Základy pyrrhonské skepsy*, s. 26.

⁵ Viz *TVRĎÝ, F. Nesnáze introspekce*, s. 17-18.

⁶ Viz *PEIKOFF, L. Objektivismus: filosofie Ayn Randové*, 54. *Jak správně podotýká Randová: „Úkolem smyslového vnímání je předat člověku fakta existence, avšak úkol identifikovat je náleží jeho rozumu, smysly mu jen sdělují, že něco je, ale co to je, musí poznat svým myšlením.“* Viz *RAND, Ayn. Atlas Shrugged*, s. 942.

⁷ Viz *PEIKOFF, L. Objektivismus: filosofie Ayn Randové*, s. 53.

smyslovém poznání je určitým způsobem rozporné.⁸ Zdá se mi ale, že pro Tvrdeho se však jedná pouze o lingvisticko-gramatický problém, nikoli reálný. Odmítat však smyslové poznání obsahuje rozpor, který dle mě není jen jazykového charakteru. Samotná obhajoba nějakého názoru (smysly jsou pochybné) vyžaduje jednání, které je založeno na nějakých předpokladech. Jedním z předpokladů je víra ve schopnosti smyslového poznání. Kdyby totiž byl člověk skutečně přesvědčen o tom, že jeho smyslové receptory nejsou principiálně schopny zachytit pravdivé informace stejně tak jako toho nejsou schopni ani jeho lidé okolo, pak by neargumentoval, neboť by neměl důvod tak činit. Kdokoli tak argumentuje v neprospěch schopnosti smyslového poznání, dostává se do performativního rozporu. Podobá se člověku, který pouhou gestikulací naznačuje slepci, že je slepý. Jakkoli jsou tedy lidské smysly nedokonalé, v principu nám zajišťují pravdivé informace o světě. Jejich dokonalost či nedokonalost, dovolují si tvrdit, nikdy nebyla v dějinách filosofie předmětem větší diskuze. Naprosto totéž platí i pro sebepozorovací fenomény. Jestliže se mi zdá, že mám hlad, pak nelze tvrdit opak stejně tak jako v případě smyslového vnímání. Filosofové, pokud už smyslové poznání zpochybňovali, pak jej zpochybňovali z úplně jiných důvodů. Tímto se tedy přesouváme k problematice introspekce ve smyslu deduktivního apriorismu.

4 Deduktivní apriorismus

Důvod toho, proč se apriorismus vymezuje vůči extrospekci (empirismu) je dán tím, že dle něj je smyslové poznání pouze hypotetické, tudíž proměnlivé a nejisté. Naproti tomu apriorní poznatek je kategoricky jistý (pravdivý ve všech světech), tudíž obecně platný a neměnný. Tím ovšem není řečeno, že jakýkoli apriorista se nemůže mýlit. Apriorista se může mýlit jako kdokoli jiný s tím rozdílem, že apriorní soud se vždy vztahuje k obecnosti a nutnosti, kdežto empirický soud, i kdyby byl jakkoli pravdivý, je vždy pravdivý pouze hypoteticky, neboť empirická zkušenost je vždy jen konkrétní jednotlivá zkušenost. Takováto zkušenost pak může být vyvrácena jakoukoli jinou konkrétní zkušeností. Totéž platí i pro apriorní soudy. Ty lze vyvrátit pouze jiným apriorním soudem. Oponent může vyvrátit apriorní soud na základě poukazu užití nesprávných axiomů nebo špatně utvořené dedukce. Nemůže však vyvracet apriorní soud na základě zkušenosti, neboť samotná zkušenost se zakládá na apriorních kategoriích a apriorním myšlení. Jestliže je to tedy apriorismus, který teprve umožňuje smyslovou zkušenost, pak logicky nemůže být apriorní soud vyvrácen na základě zkušenosti, jejíž existence je umožněna teprve apriorním myšlením.

Přednost apriorismu vůči empirismu dokládají i úspěchy přírodních věd. Dle Tvrdeho vděčíme za přírodovědecký pokrok myslitelům, kteří usilovali o zdokonalení našich smyslů.⁹ Úspěšnost aplikace experimentální metody v přírodních vědách však není způsobena tím, že by experimenty vylepšovali nedostatky našich smyslů. Experimenty nic takového nedělají. Pokud je některý smyslový nástroj člověka nedokonalý, např. lidské oko, poté ale experiment lidské oko nevylepší. Nedostatky lidského oka mohou vylepšovat nějaké přístroje (dalekohled, mikroskop atd.), které i mohou být užity v experimentu. Experiment sám o sobě ale žádné nedostatky smyslového ústrojí nevylepšuje. To, co vylepšuje, je uspořádání přírody do takového stavu, který vyhovuje našemu rozumu k tomu, aby pochopil fundamentální kauzální vztahy mezi jevy, které se snažíme pochopit.¹⁰ Přínosem experimentu je vyloučení nežádoucích proměnných. Problémem tedy není to, že by např. lidské oko nebylo schopno tyto proměnné

⁸ TVRDÝ, F. *Nesnáze introspekce*, s. 61-62.

⁹ Viz *tamtéž*, s. 10.

¹⁰ Viz KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*, s. 18.

zaregistrovat – oko je i nějakým způsobem třeba zaregistruje. Problémem je spíše to, že lidský rozum není schopen pochopit, jakým konkrétním způsobem nezávislá proměnná ovlivňuje naši závislou proměnnou, objekt našeho zájmu. Všechno toto ale více souvisí s racionálním uchopením přírody nežli vylepšováním našich smyslů. Zvířata nás v leckterém smyslovém poznání překračují, přesto ani experiment jim nezaručí, že pochopí lépe přírodní procesy, neboť postrádají lidský rozum. Jestliže tedy chceme lépe pochopit přírodu, společnost a v obecnosti celý svět, musíme nejprve vycházet z něčeho, co smyslové poznání předchází a zakládá. Proto se, dle mého názoru, filosofové více upínali k racionálním úvahám.

5 Problematika společenských věd

Totéž co bylo řečeno výše, platí dvojnásob pro společenské vědy. Filip Tvrďý jako klasický scientista přiznává humanitním vědám malou úspěšnost předvídání jevů, na rozdíl od přírodních věd, které užívají kvantifikovatelné pozorování a kontrolované experimenty.¹¹ Když opomeneme fakt, že v rámci společenských věd nelze činit kontrolované experimenty, čehož si je zřejmě Tvrďý vědom, je třeba připomenout, že úspěšné předvídání společenských jevů je principiálně nemožné nebo alespoň dosti omezené. Důvod toho tkví v tom, že lidé jako předměty zkoumání ve společenských vědách se liší od věcí jako předmětů zkoumání přírodních věd.

Člověk nereaguje na tentýž podnět neustále týmž způsobem, jak to můžeme pozorovat v přírodních vědách u nejrůznějších přírodních entit. Člověk naopak může a mnohdy i reaguje na tentýž podnět jiným způsobem. Přírodní vědy tedy zkoumají determinované entity tím, že hledají příčinné souvislosti s jinými determinanty. Jelikož mezi determinanty existují konstantní vztahy, lze činit opakované experimenty. Přírodní věda může jít dále a zkoumat příčiny determinantů původních skutečností. Pořád se ale bude muset vypořádávat s problémem neuchopitelnosti posledních příčin. Současné soudy o přírodních determinovaných objektech vždy pouze hypoteticky platné, poněvadž vždy se může ukázat, že daná determinanta determinantem není nebo že existuje jiná, o níž se neuvažovalo. Postup přírodních věd směřuje od známých skutečností ke skrytým příčinám. Takový metodologický postup je empiricko-induktivní a jelikož je závislý na zkušenosti, nazývá se *aposteriorní*.

Společenské vědy naproti tomu zkoumají nedeterminované entity. Příčiny nejsou skryté, naopak. Člověk si je vědom posledních příčin svého chování – člověk jedná. Tato příčina je navíc absolutně pravdivá, protože argumentace je formou lidského jednání, tudíž kdokoliv, kdo by se pokoušel tuto výchozí tezi zpochybnit, by se dostal do performativního rozporu. Od prvotní známé příčiny poté může vědec postupovat dedukcí k teorémům až ke konečným skutečnostem. Společenský vědec na základě výše uvedených myšlenek postupuje opačně na rozdíl od přírodovědce. Prvotní příčiny společenských jevů mu jsou předem známy, a navíc jsou absolutně pravdivé. Od nich poté společenský vědec dedukuje teorémy. Jestliže je dedukce prováděna správně a výchozí axiomy jsou absolutně pravdivé, poté musí být pravdivý celý deduktivní proces. Společenské vědy tedy mohou postupovat od známých příčin s pomocí racionální dedukce k neznámým skutečnostem. Takový metodologický postup je logicko-deduktivní a jelikož je nezávislý na zkušenosti, nazývá se *apriorní*.

Všechno výše řečené může být Tvrďým odmítnuto na základě argumentu, že lidé ve skutečnosti jsou determinováni, tudíž co platí pro přírodní vědy, platí totéž i pro vědy společenské. Determinismus má ale hned několik problémů. Jednak čelí performativnímu rozporu. Každý determinista je totiž podle svých vlastních myšlenek pouhým nahodilým determinantem v

¹¹ Viz TVRĎÝ, F. *Nesnáze introspekce*, s. 51.

soukolí obrovského stroje nazvaného osud. Jakýkoli determinista, který obhajuje determinismus jakožto vlastní názor a snaží se přesvědčit ostatní o síle své argumentace, zároveň svým jednáním předpokládá, že druzí lidé jsou schopni o tomto argumentu přemýšlet a svobodně se přiklonit k rozumnější variantě, čímž ale popírá své myšlenky, a tudíž je v rozporu sám se sebou. Mimoto, pokud jsou všechny argumenty přísně determinované, pak ani nelze rozhodnout, zda jakýkoli argument o determinismu je pravdivý, nebo není.¹² V konečném důsledku determinismu, který pojímá subjektivní představy lidí za iluze a jakékoli alternativní možnosti rozhodnutí za vyloučené, postrádá rovněž koncept pravdivosti smysl. Vesmír není pravdivý, ani nepravdivý. Prostě je. Lidé v takovém vesmíru nechybují, prostě jsou. V takovém případě ale jakýkoli argument deterministů postrádá v souladu s jejich postojem argumentační význam, protože nemohou svým oponentům vytýkat něco, k čemu byli předurčeni. Celkově vzato, aby mohl být determinista logicky konzistentní, nemohl by nikomu vytýkat žádné chyby a nemohl by zároveň nikoho přesvědčovat o determinismu, čímž se ovšem determinismus stává neobhajitelným směrem.

Zadruhé je teorie determinismu nefalzifikovatelná. Pokud ale v principu nelze nějakou teorii vyvrátit, poté pozbývá smyslu takovou teorii hájit. Příčina toho, proč nelze determinismus falzifikovat, je ukryta v lidském rozumu. Člověk si nedokáže představit svět jinak než kauzálně, neboť kauzalita je základní kategorií lidského myšlení. Je samozřejmě apriorní. Výrok „každá událost má příčinu“ nemůže být odvozen empiricky, neboť bychom museli poznat všechny události, což je nemožné. Empirická data se nevyznačují obecností a nutností. Svou obecnost a nutnost získává kauzalita od lidského jednání. Bez předpokladu kauzality totiž není možné jednat. Člověk, aby jednal, musí věřit tomu, že jeho aktivní působení na svět bude mít nějaký předvídatelný důsledek. Kauzalita je tedy podmínkou lidského jednání, a tudíž i lidského myšlení. Ať už je tedy svět kauzální, nebo není, nemůžeme jej chápat jinak než kauzálně.

Determinismus k tomu předpokládá předvídatelnost, což je ovšem ve společenských vědách téměř nemožné. Pokud bychom dokázali předpovídat lidské jednání, poté bychom byli schopni předpovídat i budoucí lidské vynálezy. Jestliže bychom ale byli schopni předpovědět, jaké vynálezy vynalezneme, již bychom je v okamžiku úspěšné předpovědi vynalezly, což je rozpor.¹³ Člověk sám se odlišuje od přírodních entit tím, že se učí. Pokud nejsme schopni úspěšně předpovídat naše budoucí poznatky, pak už vůbec nejsme schopni předvídat lidské jednání, které vzejde z nového učení, které si člověk v budoucnosti osvojí.¹⁴ Na začátku ale bylo zmíněno, že předvídat lidské jednání je téměř nemožné. Téměř proto, že lidské jednání obsahuje určité velmi omezené, přesto ale obecné konstanty, jimiž se zabývá praxeologie. Kdyby žádné neexistovaly, nebyla by možná ani praxeologie jako věda. S pomocí těchto konstant ale nelze předvídat kvantitativně, nýbrž jen kvalitativně praxeologické předpovědi. Tak např. kvantitativní teorie peněz říká, že pokud se zvýší nabídka peněz, ceteris paribus se sníží jejich kupní síla. Nikdo však neví, jaká bude nabídka a poptávka po penězích v budoucnu. Ekonom může správně odvodit zákon a předpovídat snížení kupní síly peněz, což se nemusí stát, protože nepředvídatelně stoupne poptávka po penězích. Z toho samého důvodu může být

¹² První argument pochází od Kanta a jeho díla *Základy metafyziky mravů*. Druhý viz COPAN, P. *Je všechno opravdu relativní*, s. 23.

¹³ Asi jako první tento argument předložil Popper ve svém úvodu. Viz POPPER, Karl R. *Bída historicismu*, s. 8-9.

¹⁴ Srov. HOPPE, H. H. *Economic Science and the Austrian Method*, s. 37-39.

předpověď laika správná, ačkoliv si může chybně myslet, že kupní síla peněz s nabídkou nesouvisí.¹⁵

Na všechny tyto námitky by Tvrdý zřejmě odpověděl tím, že nejsou platné, neboť nejsou dostatečně podpořeny empirickým výzkumem. Jakékoli argumenty bez empirických dat, postrádají význam, protože apriorní soudy představují pouze lingvistické konvence. To je však postoj metodologického naturalismu. Jaký však pro něj existuje protiargument? Metodologický naturalismus je směr vycházející ze scientismu, jehož nejvýznamnější myšlenkovou odnoží je pozitivismus. Podíváme-li se na filosofii pozitivismu, která se dožaduje empirického zkoumání i ve společenských vědách, zjistíme, že je vnitřně rozporná.¹⁶ Základním tvrzením pozitivismu je toto:

Všechny soudy vztahující se k realitě jsou pouze hypoteticky pravdivé. Všechny soudy absolutně pravdivé se nevztahují ke světu, neboť se jedná o tautologie, tj. pravidla gramatiky jazyka a logického odvozování. Neexistuje tudíž jediný soud, který by se vztahoval k realitě a byl zároveň absolutně pravdivý.

Pokud těmito výroky pozitivisté míní něco, co se vztahuje k realitě, pak se jedná o soudy, které jsou pouze hypoteticky pravdivé. V takovém případě se však nejedná o absolutně pravdivé epistemologické soudy. Výše uvedené soudy tedy říkají pouze to, že doposud nebyl objeven absolutně pravdivý soud vztahující se k realitě. Tedy absolutně pravdivý soud vztahující se k realitě je možný, což je ale v rozporu s tím, co míní pozitivisté. Ti chtějí naopak říci, že takový soud je nemožný. Jestliže těmito výroky pozitivisté míní něco, co je absolutně pravdivé, pak podle jejich vlastních doktrín jsou jejich soudy pouhopouhé tautologie nijak se nevztahující k realitě. Jejich výroky v takovém případě mají tentýž obohacují obsah jako obsah výroku „všichni neženatí muži jsou svobodní“.

Mělo by být už jasné, že pozitivisté své epistemologické výroky chápou jako absolutně pravdivé a myslí si též, že se tyto výroky vztahují k něčemu reálnému. To je ovšem právě ten typ výroku, který pozitivisté považují za nemožný, tudíž se dostávají do nesmiřitelného rozporu sami se sebou.¹⁷ Důvod toho, proč tomu tak je, spočívá ve faktu, že absolutně pravdivé soudy o realitě existují. Ostatně takové soudy existují i v přírodních vědách, tzn. i v oblasti, na níž se pozitivisté neustále obracejí a z níž metodologicky vycházejí. Všichni přírodovědci např. přijímají bez pochyb, že existují konstantní kauzální vztahy. Výrok „každý děj má svou příčinu“ jak tvrdil Kant, je výrokem, který platí obecně a nutně. Tento výrok nemůže být empirický, protože, abychom mohli takový výrok s jeho jistotou vyřknout, museli bychom prozkoumat každý děj, včetně dějů minulých a budoucích, což je nemožné, proto se jedná o apriorní soud.¹⁸

¹⁵ *Tamtéž*, s. 44-48.

¹⁶ *Zajímavé rovněž je, že mezi scientisty je málo vědců, kteří významným způsobem přispěli k rozvoji poznání v přírodních vědách. Myslitelé jako Francis Bacon, který odmítl Koperníkovu astronomii, nebo A. Comte, jenž shledal zkoumání mikroskopem za škodlivé, prokazovali bigotní předsudky nejen ve vztahu ke společenským vědám, ale rovněž ve „vědě“, za níž mluvili. Viz HAYEK, F. A. *Kontrarevoluce vědy*, s. 16-17. Naopak u vědců, jakým byl Isaac Newton nebo A. Einstein, nenalézáme podobné scientistické tendence. Sám Einstein řekl: „Věřím, že současná móda aplikovat axiomy fyzikální vědy do lidského života je nejen chybná, ale že je na ní i cosi zavrženého.“ Viz HOLTON, G., ELKANA, Y. *Albert Einstein: Historical and Cultural Perspectives*, s. 107.*

¹⁷ *Srov. HOPPE, H. H. *Economic Science and the Austrian Method*, s. 33-35. Nebo viz MISES, Ludwig von. *Ultimate Foundation of Economics Science*, s. 5.*

¹⁸ *Viz KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*, s. 41.*

6 Subjektivita společenských věd

Dalším stěžejním tématem okolo introspekce je subjektivita. Filip Tvrdý upozorňuje na to, že subjektivní stavy lidí nemusí odpovídat reálným skutečnostem. Nějaký blázen může být přesvědčen, že je Napoleon, ačkoli je to z objektivního hlediska nesmysl.¹⁹ To je samozřejmě pravda. Přesto ale společenští vědci určitým způsobem vycházejí ze subjektivity, což je něco, co zapříčinilo úspěch společenských věd.²⁰ K tomu je však třeba pochopit základní rozdíl přístupu přírodních a společenských věd. Zásadním aspektem metodologie přírodních věd je důraz kladený na rozdíl mezi objektivním faktem a jevem, na nějž se neustále odkazuje Tvrdý. Přírodní vědy nezajímá, co si lidé myslí o věcech, protože přírodověda zkoumá zákony a procesy, jejichž podstata není ovlivněna lidským myšlením. Dost často se navíc ukazuje, že věci, které se lidem zdají podobné (bílý prášek – mouka a heroin), vůbec nemají podobnou podstatu nebo ty věci, které se lidem zdají rozdílné (led a voda), jsou podstatou podobné. V důsledku toho se přírodověda odvrátila od subjektivního smyslového vnímání lidí a začala se soustředit na objektivní procesy nemající žádný subjektivní smysl. To je důvod, proč je přírodověda kvantitativní. Její povahu nelze lépe vyjádřit ničím jiným než právě těmito matematickými vztahy. Exaktnost v tomto ohledu nehraje takovou roli, jak si většina lidí myslí. Přírodověda vycházející z faktu, že přírodní procesy fungující nezávisle na lidském jednání, které jsou navíc mnohdy v rozporu se subjektivním vnímáním lidí, se snaží tuto subjektivitu překonat a ukázat lidem, jak mají správně o přírodě smýšlet.²¹

Společenské vědy se oproti tomu zabývají lidským jednáním a myšlením, které toto jednání ovlivňuje. Objektivní přírodovědecká fakta nejsou pro společenské vědy důležitá právě z toho důvodu, že člověk nejčastěji jedná na základě svých subjektivních myšlenek nebo subjektivního vnímání světa. Pokusíme-li se např. definovat zbraň, žádné fyzikální termíny nám k tomu nepomohou, neboť zbraň, podobně jako jakékoli jiné sociální entity, klasifikujeme vzhledem k lidským záměrům. Společenské vědy staví na tom, že tytéž entity (restaurace, židle, vidlička) mohou být z hlediska přírodních věd úplně jinými entitami. A naopak jednu a tutéž věc mohou lidé vnímat rozdílně (hodinky od dědečka od hodinek v obchodě). Společenské vědy tak lze chápat jako „subjektivní“ na rozdíl od přírodních věd. Subjektivitou se však nemyslí, že společenský vědec zkoumá společenské jevy na základě své nálady, povahy či osobních názorů. Společenské vědy jsou objektivní jako přírodní v tom smyslu, že k jejich poznatkům může dospět každý bez ohledu na své subjektivní hodnoty a názory. Pro společenského vědce jsou ale lidská mínění data, z nichž vychází, a které dále zkoumá v kontextu lidského jednání, přičemž o těchto datech ví pouze na základě toho, že je sám člověkem.²² Tedy přesvědčení blázna, že je Napoleon, je důležitým poznatkem pro společenského vědce, protože mu tento poznatek může dopomoci vysvětlit celkové jednání onoho blázna (např. i to, že má tendenci dávat si pravou ruku na břicho atp.) lépe než jakékoli přírodní vědy.

Tvrdý by se zřejmě bránil tím, že neexistuje důvod, proč by přírodní vědy nemohly popsat a vysvětlit fungování mozku, a tím i lidské myšlenky v jazyce fyziky. V prvé řadě existují pochybnosti ohledně toho, zda to vůbec je možné. Např. podle Hayeka nebudeme schopni nikdy plně vysvětlit lidské poznání, protože abychom to dokázali, museli bychom disponovat

¹⁹ Viz TVRDÝ, F. *Nesnáze introspekce*, s. 62.

²⁰ Mises k tomu říká: „Tito nespokojenci si neuvědomují, že ohromný pokrok technologických metod výroby a z toho vyplývající nárůst bohatství a blahobytu byl možný jen díky provádění liberálních politik, které jsou aplikací ekonomického učení.“ Viz MISES, Ludwig von. *Lidské jednání*, s. 7.

²¹ Viz HAYEK, F. *Kontrarevoluce vědy*, s. 21-25.

²² *Tamtéž*, s. 27-34.

poznáním, které by to naše překračovalo, což je rozpor. Kterýkoli klasifikační aparát, aby mohl plnit svůj účel, může klasifikovat výhradně to, co leží klasifikačně níže.²³ K úplnému vysvětlení fungování mozku bychom se tedy neměli nikdy dopracovat. I kdyby toto však nebyla pravda, nezdá se, že bychom toho byli schopni v nejbližší době, čímž nám nezbyvá nic jiného než metodologický dualismus. A i kdybychom toho schopni byli a všechny mentální entity přeložili do jazyka fyzikální vědy, pořád by se nemělo jednat o žádný větší vědecký úspěch. Ačkoli bychom disponovali vysvětlením, jak mentální jevy fungují na fyzikální bázi, k lepšímu pochopení a vysvětlení fungování sociálních entit, než tak jak to dělají společenské vědy, by nám to nepomohlo. Nakonec by nám nezbylo než užívat staré kategorie lidského jednání, jakkoli bychom byli obeznámeni jejich fyzikálním pozadím.²⁴

7 Závěr

Cílem článku bylo zjistit, do jaké míry je Tvrdeho kritika introspekce užívané filosofy oprávněná. Z výše uvedeného vyplynulo, že problematika introspekce je mnohem hlubší, než jak ji Tvrdý ve své knize prezentuje. Tvrdý zcela jistě neodpověděl na všechny možné námitky, které lze k jeho přístupu vznést, což je škoda. V první řadě Tvrdý nijak více neobjasňuje, jak introspekci chápe – zda v širším slova smyslu či užším. I kdyby jeho odpověď ale byla jakákoliv, trvám na tom, že člověk zabývající se tímto tématem by měl být s těmito potížemi seznámen a ve svých postojích k této problematice je nějak reflektovat. Zrovna tak je zajímavý Tvrdeho postoj k celým dějinám filosofie, které zřejmě chápe tak, jako kdyby si filosofové neuvědomovali základní rozdíl mezi fenoménem a metafyzickým „bytím o sobě“. Filosofové si však tento problém uvědomovali, a jelikož věděli, že fenomén je nezpochybnitelný, nikdy jej neproblematizovali, ať už se jednalo o sebezpozorování nebo čistou extrospekci. Naproti tomu se ale pečlivě zabývali tím, zda a jak existuje svět „o sobě“. Jelikož je ale svět „o sobě“ dosažitelný především racionálně, užívali dosti často apriorně-racionálních argumentů. Stejně tak si i uvědomovali, že poznání sebe sama a vůbec všeho ostatního je především racionální povahy, uchylovali se často k „introspekci“. Tvrdý však toto vše převrací. Jak vnitřní, tak vnější pozorování je dle něj mylné. Až teprve metodologie přírodních věd nám naše smyslové poznání vylepšila, proto bychom ji měli aplikovat rovněž do společenských věd. Determinismus platí, i když je postaven před zásadní námitky. Společenské vědy nemají výsledky, zato přírodní jsou nanejvýše úspěšné. Bohužel nám ale racionálně zcela dostatečně nevysvětluje a nedokazuje, proč tomu tak je. Aby se vyhnul evidentnímu rozporu, klade důraz na empirický výzkum, který vše potřebné dokazuje. Jak jsme ovšem zjistili, samotný pozitivismus, který je v práci Tvrdeho zamlčen, čelí silným námitkám. Tím vším ovšem na druhé straně není řečeno, že by se Tvrdý ve všem mýlil. Tvrdeho argumentace proti špatnému vyjadřování filosofů je opodstatněná. Stejně tak lze souhlasit s argumenty proti introspekci. Důležité však je, o jaké introspekci se mluví. Má-li se na mysli introspekce jako sebezpozorování, pak jsou argumenty Tvrdeho na místě. Jedná-li se však o „introspekci“ jako deduktivní metodě, poté Tvrdeho argumenty odpadají.

²³ Viz DI IORIO, Francesco. *The Sensory Order and the Neurophysiological Basis of Methodological Individualism*, s. 187-188. Nebo viz PAVLÍK, J. F. A. *Hayek a teorie spontánního řádu*, s. 480-486. Pro ilustraci uvádí Hayek případ kalkulačky, jejíž nejvyšší možné číslo, které může zobrazit, bude vždy nižší než celkový konečný počet operací, jež může spočítat.

²⁴ Viz HAYEK, F. *Kontrarevoluce vědy*, s. 48-49.

Seznam použitých zdrojů

- COPAN, Paul. *Je všechno opravdu relativní?*. Praha: Návrat domů, c2003. RZIM. ISBN 80-7255-076-4.
- DI IORIO, Francesco. The Sensory Order and the Neurophysiological Basis of Methodological Individualism. In: BUTOS, William N. *Advances in Austrian Economics*. Greenwich, Connecticut: JAI press, 2010, roč. 13, s. 179-209. ISBN 978-1-84950-974-9.
- EMPIRICUS, SEXTUS. *Základy pyrrhonskej skepsy*. Přeložil Július ŠPAŇÁR. Bratislava: Pravda, 1984.
- HAYEK, A. Friedrich. *Kontrarevoluce vědy*. Praha: Liberální institut, 1995. 201 s. ISBN 80-85787-87-3.
- HOPPE, H. H. *Economic Science and the Austrian Method*. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute, 2007. ISBN 978-1-933550-11-4.
- KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. Praha: OIKOYMENH, 2001. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-7298-035-1.
- MISES, Ludwig von. *Ultimate Foundation of Economic Science*. Princeton, N. J.: Van Nostrand, 1962. 141 s. ISBN 0-865-97639-2.
- MISES, Ludwig von. *Lidské jednání*. Praha: Liberální institut, 2006. 959 s. ISBN 80-86389-45-6.
- PAVLÍK, Ján. *F. A. Hayek a teorie spontánního řádu*. Praha: Professional Publishing, 2004. 805 s. ISBN 80-86419-57-6.
- PEIKOFF, Leonard. *Objektivismus; filosofie Ayn Randové*. Praha: Berlet, 2001, 485 s. ISBN 0-957-8399.
- POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. 2., rev. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. Oikúmené. ISBN 80-86005-80-1.
- RAND, Ayn. *Atlas Shrugged*. New York: Signet, 2007. 1088 s. ISBN 0-451-191145.
- TVRDÝ, Filip. *Nesnáze introspekce: svoboda rozhodování a morální jednání z pohledu filozofie a vědy*. Praha: Togga, spol., 2015. Polemos. ISBN 978-80-7476-095-2.